

Sovet dövrü Azərbaycan ədəbiyyatı

Mir Cəlal romanlarında xronotop

Tehran Əlişanoğlu

AMEA-nın müxbir üzvü

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu, Azərbaycan.

E-mail: tehran2006@yandex.ru

Annötasiya. Məqalədə XX əsrin görkəmli Azərbaycan yazıçısı Mir Cəlalin romanları xronotop nəzəriyyəsi işığında öyrənilir. Geniş qəbul olunmuş Mixail Baxtin nəzəriyyəsinə görə, hər hansı janrın ideya-bədii təyinatını xronotop anlayışı (bədii mətnədə zaman-məkan birliyi) müəyyən edir. O cümlədən romanda real zamanın bədii mənimsənilməsi xronotop vasitəsilə həyata keçir. Mir Cəlal romanlarının xronotopunun zaman və məkan müstəvilərində hərtərəfli təhlili göstərir ki, yazıçı romanlarında özünəxas bir “meydan poetikası” formalaşdırılmış, ideya-bədii niyyətlərini də bu hədudlarda gerçəkləşdirə bilmişdir. Bu poetikanın atributu olan “inqilabi zaman” yazıçının hər bir romanında real zamanın konkret bir bucağını-ərazisini qapsayıb-mənimsəməklə, eyni zamanda bütövlükdə böyük bir epoxanı (əsrin əvvəllərindən 1960-cı illərə qədər) dərk etməyə, ötən əsrin daxili mahiyyətinə varmağa imkan verir. Mir Cəlal romanlarında “meydan” xronotopunun metaforik mənası bütönlükdə Azərbaycan varlığına, Azərbaycan mənzərələrinə bağlıdır.

Açar sözlər: Mir Cəlal romanları, xronotop, inqilabi zaman, Mir Cəlal gülüşü, meydan poetikası, Azərbaycan varlığı

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 26.04.2023; qəbul edilib – 05.05.2023

Chronotope in novels by Mir Jalal

Tehran Alishanoghlu

Corresponding member of ANAS

Institute of Literature named after Nizami Ganjavi of ANAS, Azerbaijan.

E-mail: tehran2006@yandex.ru

Abstract. In the article novels by Mir Jalal, a prominent writer of the 20th century is studied in the light of theory of chronotope. According to Michael Bakhtin, idea of any genre is identified by the concept of chronotope (unity of time-place in literary text). Artistic appropriation of real time in a novel is realized by means of chronotope. The comprehensive analysis of novel chronotope of Mir Jalal in the context of time and place shows that the writer has formed a special “arena poetics” in his novels, and realized his ideas and desires within these limits. The attribute of this poetics – “revolutionary time” allows to understand a great era as a whole and to get to the inner essence of the past century by embracing a specific angle of real time in each of the writer's novels. In Mir Jalal's novels, the metaphorical meaning of the “arena” chronotope is entirely connected to the existence of Azerbaijan and the landscapes of Azerbaijan.

Keywords: novels by Mir Jalal, chronotope, revolutionary time, irony by Mir Jalal, “poetics of the arena”, reality of Azerbaijan

Article history: received – 26.04.2024; accepted – 05.05.2023

Giriş / Introduction

XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi Mir Cəlalin romanlarından danışılarkən adətən çox məşhur “Bir gəncin manifesti” yada düşür. Halbuki yazıçının sovet dönəmi “inqilabi həyatı”nı bütün mərhələləri ilə fiksə edən altı romanı var: “Dirilən adam” (1934-1935), “Bir gəncin manifesti” (1938), “Açıq kitab” (1941), “Təzə şəhər” (1948-1950), “Yolumuz hayandır?” (1952-1957), “Yaşadılar” (1946-1963). Bir dəfə qələmi əlinə alan romançı onu heç vaxt yerə qoymamışdır.

Əsas hissə / Main Part

Yazıçının ilk romanı “Dirilən adam” – yazıldığı “inqilabi epoxa”nı verən ən orijinal əsərlərdəndir. Mir Cəlalin yumoru bütün parlaqlığı ilə məhz bu əsərdə görünür. Əslində, digər romanlarının da sirri, açarı, kvintessensiyası “Dirilən adam”da gizləndir. Gənc yazıçı (26-27 yaşlarında) roman fəhmi, intuisiyası ilə inqilabi epoxaya zaman üçün ən düzgün nöqtədən yanaşa bilmiş. “Dirilən adam”da milli həyatın başdan-başa parodik halını, mənzərəsini yarada bilmişdi. Bir halda ki, milli keçmiş realistlərin qələmində (C.Məmmədquluzadə, M.Ə.Sabir, Ə.Haqverdiyev və b.) axıracan ifşa olunmuş, faş olmuş, demək, *indi kəskin dəyişməyə, inqilabi yumora, yenidən dirilməyə həcatimiz vardı!* Roman bu baxış tərzinin bəlirlərini gerçəkləşdirir. Gerçəklərə nikbin, yumorik baxış bir qədər sonra “Manifest”ə də daxil olur, daha sonra 1930-cu illərin acı sovet gerçəklərinə də (“Açıq kitab” romanında). “Yolumuz hayandır?” romanında isə qəhrəmanı Mirzə Ələkbər Sabirin köməkliyiylə Mir Cəlal təsvir predmetini ta əsrin əvvəllərinə qədər çəkib genişləndirir. Digər iki romanı (“Təzə şəhər”, “Yaşadılar”) artıq “inqilabi nəticələr” və onun pafosu üzərindədir...

Ümumən, gənc Mir Cəlal öz roman tipini yaradarkən, Azərbaycan tənqidi realizminin satıra arsenalından da çox, birbaşa folklor, xalq gülüş mədəniyyətinin zəngin xəzinəsinə üz tutur. Hətta belə demək olar: tənqidi realizmdən qalma mirası sağlam, sirayətədir, xalq gülüşünün çənginə (və çənginə) verir. “Dirilən adam” başdan-ayağa xalq gülüşünün hər növ sıralarına: şəbədə, rişxənd, dolama, lağlağı, məişət yumoru, qara yumor, qaravəlli səhnələri, dilin bayağı-vulqar qatları, tabu, arxaik inanclar, fal, cadu, etnoqrafik təsvirlər və s.-yə açıqdır. Həm də roman dilinin son dərəcə sadə, dürüst, yığcam (sadə cümlələrlə) ifadə tərzinə, tək-cə prozaik (dolayısı) məcazlarla deyil, həm də poetik məcazlarla (şeyriyyətlə) zəngin sərrastlığına xələl gətirmədən.

Altı qatda gizləndirən bütün bu gülüş zənginliyinə baxmayaraq, “Dirilən adam” ciddi üslubda qələmə alınmış romandır. Gənc nasir ciddi planda, inqilabi roman yazmağa girişmiş, amma eyni zamanda cürətli bir addım da atmışdır. M.Baxtinin təyini ilə desək: *astarı üzə çevirən*, “*hər şeyi çölə-bayıra çıxaran*”, *üzə vuran (ruscası: “ovneslyayet”)* xalq gülüşü ilə içə, insanın daxili dünyasına yönəlmiş *psixoloji roman* təcrübəsini birləşdirməyə çalışmışdır; fəhmnən, istedadı gücünə.

Geniş qəbul olunmuş Mixail Baxtin nəzəriyyəsinə görə, janrın ideya-bədii təyinatını xronotop anlayışı (bədii mətnədə zaman-məkan birliyi) verir [1, s.235]. O cümlədən romanda (real) zamanın bədii mənimsənilməsi xronotop vasitəsilə həyata keçir.

Mir Cəlalin ilk romanı – “Dirilən adam”da zaman kateqoriyasının bədii səciyyəsinə nəzərdən keçirərək görürük ki, bu – “inqilabi zaman”dır; yəni realiyaları bütün tarixi şərt-şəraitə, səbəb-nəticə bağları ilə deyil, məhz kəskin dəyişmə kəsiyində: bir zamandan digərinə, bir epoxadan başqasına, bir dünyadan ayrı bir dünyaya qəfil keçid anında alır, (bədii) tədqiq və təsvir edir.

Ümumən, Mir Cəlalın romanlarına (6 romanın hər birinə!) diqqətli olsa, görürük ki: bu xüsusiyyət təkcə ilk başlanğıca, “Dirilən adam”a aid deyil, sadəcə mövzu-problematika ilə bağlı məsələ deyil. “İnqilabi zaman” – bütövlükdə Mir Cəlalın bir romançı kimi real zamanı, epoxanı, gerçəkləri bədii mənimsəmə, idrak və təqdim üsuludur. “Dirilən adam”da (1934-1935) geniş xalq gülüşü zəminində təqdim etdiyi inqilabi mövzunu yazıçı “Bir gəncin manifesti”ndə (1938) romantik-faciəvi, “Açıq kitab” (1941) satirik pafos daxilində yenidən, bir daha “nəzərdən keçirmək”dən heç də çəkinmir.

“Təzə şəhər”də (sentyabr, 1948 – may, 1950) hadisələr qəfil, “dörd aya yaxındır müharibənin qurtardığı” radədən başlayaraq, birdəfəlik ölkədə gedən nəhəng quruculuq işlərinə, “təzə şəhər”in qurulması döminə (“təzə şəhər” həm də simvoldur) köklənir; və 259 səhifəlik roman [3] sanki nəfəs dərmədən radədən radəyə, təsvirdən təsvirə, bir surətdən digərinə adlayaraq təzə şəhərin əsasını qoyan poladritmə zavodunun tikilib başa çatması təntənəsi ilə tamamlanır. Heç bir hadisə və yaxud fərdin zamanı üzərində dayanmamaqda yazıçının məqsədi sanki nəhəng quruculuğun özündə inqilabi tempi, inqilabi pafosu fiksə etməkdir. Maraqlıdır ki, nə qədər ekzotik olsa da (məhz uzaq keçmiş kimi), roman bu gün öz daxili tempinə uyğun, birməfəsə oxunur və başqa bütün amillər önəmini itirdiyindən bunu yalnız yazıçı sənətkarlığı ilə izah etmək gərəkdir.

Analoji yanaşsaq, görürük ki: “Yolumuz hayandır?” romanı da (1952-1957) sadəcə böyük Azərbaycan şairi M.Ə.Sabirin həyatına həsr olunmuş əsər deyildir; daha da çox roman “Hophopname”dən məşhur bir inqilabi leytmotivə açılır: “Fəhlə də özün daxili-insan edir indi...” Təsadüfi deyil ki, öz poetikasına sadıq qalaraq, romançı mətni bioqrafik janra xas baş qəhrəman ətrafında (fərdi-bioqrafik zamanda) deyil, yenə də “inqilabi zaman” ritmində kökləyir. Şairin həyatından məhz dönüş anlarını götürməklə (Şamaxıdan Bakıya, Bakıdan Tiflisə və ölümünə qənşər), həm də paralel olaraq insanlıq tarixində ən böyük çevrilişin, aşağı zümrənin də insanlıq haqqına sahib çıxması hadisəsinin milli həyatda rezonansına ayna salır. Roman maarifçi konsepsiya üzərində süslənmişdir (elə adın özü də çox söz deyir: Yolumuz hayandır? - !); “inqilabi zaman”a bütün zümrələrin (burjuva, tacir, ziyalı, fəhlə, rəncbər, kəndli) həyatında, düşüncəsində, əməllərində diqqət ayırmağa çalışır... Və maarifçiliyin gur səsi – Mirzə Ələkbər Tahirzadənin mövqeyi bu orkestrdə hər şeyi yox, məhz “solo”nu ifadə edir. Romanda gülüş mədəniyyətinin də böyük payı var; müəllif inqilabi Sabir satirasını xalq gülüşü nöqtəyi-nəzərdən yenidən oxumağa, romanlaşdırmağa səy etmişdir.

Buradaca qeyd etmək gərəkdir ki, “daxili-insan” motivi (ictimai mənşəyindən asılı olmayaraq? hər kəsin İnsan olmaq haqqı və eyni zamanda borcu) təkcə romanda deyil, bir ideya kimi yetkinliyə doğru Mir Cəlalın bütün bədii yaradıcılığından bir xətt kimi keçmiş, yazıçının məxsusi “İnsanlıq fəlsəfəsi”ni formalaşdırmışdır (eyni adda hekayəsi və hekayə toplusu da vardır). Hərçənd bir çox tədqiqatçıların diqqətini bu gün məhz həmin məqam cəlb edir; və bu da çox doğrudur. Çünki Mir Cəlal bu “fəlsəfə”ni öz yaradıcılığı da daxil olmaqla ədəbiyyatda sinfi-zümrəvi yanaşma hökmfərma olduğu dövrdə ərsəyə gətirmiş, demək, hardasa zamanın da fəvqinə qalxa bilmişdir. Burda yazıçının həyata yumorik-nikbin baxışı, Mir Cəlal gülüşünün də rolu şəksizdir.

“Yaşadılar” (1946-1963) romanında da ideya qəhrəmanın fərdi-bioqrafik zamanına sığmır, məhz “yazıçı kredosu”na sadıqlıqla yenə də “inqilabi zaman” müstəvisində birikir. Dünyada iki ictimai-siyasi sistem arasında XX əsrin ölüm-dirim savaşı gedir; həm də yalnız birbaşa zor şəklində deyil, həm də ideoloji müharibədə! Radədən radəyə, bir fərdi bioqrafidən digərinə adlamaqla romançı: dinc həyat və müharibə, ön cəbhə və arxa cəbhə, şüurlarda mübarizə, ali mədəni şüur və məişət düşüncəsi, vətəndaş mövqeyi və meşşanlıq, Qərbi qəlibləri və “gələcək yolçuları” və s. aysberqlərə ürəch olan “inqilab gəmisini” nə bələdçilik etmək istəyir. Real zaman planı ikinci dünya müharibəsi və müharibədən sonrakı az zamanı ehtiva etsə də, romanın yazılma tarixindəki son rəqəmə də isnad etməklə, mətnə yazıçı düşüncəsinin ta “soyuq müharibə” dövrünə də işlədiyinin şahidi olur. Reminissensiyaya müraciət etsək, “Yaşadılar” sanki S.Vurğunun məşhur: “Qalib gələcəkmə cahanda kamal?” fəlsəfi sualına prozaik cavab axtarılarından sıra tapır.

Bədii fikir tarixindəki dəyişmə və təzələnmənin kökündə nə dayanır? Bu proses hansı mədəni-estetik qaynaqlardan güc alır? Bədii yaradıcılıqda yenilənmənin əsas meyarı nədir? Görkəmli şeirşünas alim bu suala konkret cavab verir: “Yeni şeir – həyata yeni baxış deməkdir” [11, s.169]. İctimai gerçəkliyə bu yeni münasibət isə hər vaxt və həmişə baş verə bilmir. Yalnız tarixin müəyyən dönmə və mərhələlərində bu yanaşmanı reallaşdırmaq mümkündür: “Bu cür poetik hadisə və təzahürlər isə yalnız elə aralıq dövrlərdə baş verir ki, o zaman inersiyaya işləyə bilmir” [11, s.169]. Yuxarıdakı mülahizələrdən çıxış edərək 60-cı illərin bədii gedişatına nəzər salsaq, rus, Azərbaycan və özbək altmışıncıların yaradıcılığında həyata yeni baxış bucağından yanaşmanın aparıcı mövqeyə malik olduğunu görürük.

Bədii təfəkkürdə poetik özünüifadənin təzəliyi və tərəvətilliyi hansı estetik keyfiyyətlərə görə daha çox diqqət cəlb edir? Yenilik əlamətləri əvvəlcə hansı poetik element və ünsürlərdə özünü büruzə verməyə macal tapır? Ədəbiyyatda, ələlxüsus da poeziyada öncə nəzərə çarpan özünəməxsusluq hansıdır? Bir çox görkəmli poetika mütəxəssislərinin mövqeyi və fikirləri bu cəhətdən üst-üstə düşür. XX yüzilin əvvəllərindəki ümumdünya əhəmiyyətinə malik poetik təcrübələrdən biri bu problemi aydınlaşdırmağa yardım edə bilər: “Poeziyadakı hər bir yenilik, öncə, intonasiyanın təzəliyi və tərəvətilliyi ilə nəzərə çarpır. Axmatovada özünəxas intonasiya vardı, Mayakovskinin intonasiyası da təzəliyi ilə seçilirdi. Nə zaman ki, intonasiya köhnəlir və nəzərə çarpmamağa başlayır, o vaxtdan etibarən şeirin özü də artıq diqqət cəlb eləmir” [11, s.179]. Əgər bu nöqtəyi-nəzərdən də Azərbaycan və özbək altmışıncıların lirikasına yanaşsaq, Əli Kərim, Məmməd Araz, Xəlil Rza Ulutürk, Fikrət Sadıq, Fikrət Qoca, Musa Yaqub, İsa İsmayilzadə, Məmməd İsmayıl, Vaqif Səmədoğlu, Hüseyin Kürdoğlu, Nəriman Həsənzadə, Ələkbər Salahzadə və başqalarının poeziyasının da özünəməxsus bədii ahənglərə, təkrarsız intonasiya çalarlarına malik olduğunu müshahidə edirik.

Yarım əsr bundan əvvəl ədəbiyyatda, xüsusən də poeziyada baş verən ciddi keyfiyyət və mahiyyət dəyişmələri təsadüfi deyildi. Böyük imperiyanın mərkəzində, birinci növbədə, rus poeziyasında qabarıq surətdə özünü büruzə verən mədəni-estetik proseslər bütün müttəfiq respublikalarda bu və ya müxtəlif dərəcədə əks-səda verirdi. Altmışıncıların istiqlal təfəkkürünü şəkilləndirən, xalqımızın tarixinə həsr olunmuş, xüsusən onun mədəni qüdrətini və qəhrəmanlıqlarını vəsf edən, ana dilimizi və milli adətlərimizi, Vətənimizin böyük keçmişlərini tərənnüm edən əsərləri bu cəhətdən misilsizdir. Bu nəslə mənsub şairlər yaradan və meydana gələn kimi xalqın qəlbində yer alan məşhur əsərlər, eyni zamanda milli azadlıq ruhunu, xalqın istiqlala aramsız can atmalarını bilavasitə və dolayısıyla əks etdirən sənət nümunələri mühüm əhəmiyyətə malikdir.

İstiqlal xəyallı poetik gənclik öz fəal və qızgın mədəni-estetik axtarışlarında əsrin əvvəllərindəki milli azadlıq mübarizələrinin bədii təcrübəsini ümumiləşdirməklə yanaşı, dünya xalqlarının XX yüzildəki istiqlal və demokratiya uğrunda amsız və gərgin döyüşlərinin dərsələrini də mənimsəməyə can atırdı. Cənubi Asiya, xüsusən, Hind və Çin xalqlarının, Şimali Afrika və Ərəb, Latın Amerikasına və Avropa, o cümlədən alman, italyan, ispan və yunan xalqlarının faşist rejimlərinə qarşı uzunmüddətli və qanlı mübarizələrini əks etdirən poetik təcrübələrə yeni poeziyanın həssas münasibətini xüsusi qeyd etməliyik. Müxtəlif xalqlara mənsub milli istiqlal mübarizləri və onları vəsf edən adların rus, Azərbaycan və özbək altmışıncıların yaradıcılığında sıx-sıx rast gəlik. Y.Yevtuşenko, A.Voznesenski, R.Rojdestvenski, Ə.Kərim, M.Araz, X.Rza, F.Qoca, V.Səmədoğlu, E.Vahidov, A.Aripov, R.Pərvi, C.Kamal və b. məşhur altmışıncılar XX yüzildəki milli istiqlal motivlərinə öz ürəklərini geniş açırdılar. Məsələn, yeni özbək poeziyasının görkəmli nümayəndəsi R.Pərvi Latın Amerikasına xalqların və Çilinin azadlıq mücahidi və ötən yüzilin ən qüdrətli şairlərindən biri Pablo Nerudanın milli ölüm-dirim mücadilələrindən sonra sağ-salamın və yadigar qalmış yeganə varlıq – Sözlə bağlı yenilməz yaşantılarını öz sanballı kitablarından birinə – məşhur “Qayıdış” toplusuna (“Kaytış”. Ğ.Ğulom nomidaqi Adabiyot va sanat naşriyoti, Toşkent, 1981) epigraf seçmişdi: “...Onlar bir-birinin ardınca hər şeyi zəbt edirdilər – dinləri, ehramları, qəbilələri, bütələri... hər şey onların özləri ilə daşdıqları nəhəng kisələrdə yoxa çıxırdı... Onlar rastlarına çıxan hər şeyi yerlə yeksan edərək irəliləyirdilər... “Barbarlara” isə yolüstü onlar çəkmələrdən, saqqallardan, dəbilqələrdən, nallardan tökülən və daş-qaşlar kimi işıldayan sözləri qoyub ge-

dirdilər. O sözlər bizlərdə qalır və parlayırdılar... Dil!.. Biz uduzurduq... Amma bizim bəxtimizə uduş çıxmışdı!.. Onlar bizdən qızılı götürüb və bizə hər şeyi buraxırdılar... Onlar bizə sözləri qoyub gedirdilər..." [10, s.19].

İctimai-siyasi mühitin və münasibətlərin mürəkkəbliyinə baxmayaraq, zamanın amansız mənzərələrindən aşaraq, ədəbiyyatdakı gənc qüvvələr dərinlikdən anladıkları və inandıqları ən mühüm həqiqətləri ifadə etməyə imkan tapdılar. Ə.Kərimin "İki sevgi", "Qaytar ana borcunu", "Mikayıl Müşfiq", "Füzuli", "Şəhidliyin zirvəsi", "Azad adam", "Azərbaycan", "Gəl, Azər", "Babək in qolları", "Vəsiyyət", M.Arazın "Anamdan yadigar nəğmələr", "Günəşi ittihad edənlər", "Bir axşamın balladəsi", "Azərbaycan – dünyam mənim", "Məndən ötdü qardaşıma dəydi", "Ağ şəhərli qaralar", "Eyfel qülləsində", X.R.Ulutürkün "Hüseyn Cavidə", "Tamam doğmayan günəş", "And içirəm", "Əyilmə", "Meyar", "Şalala kimi", "Şeirimizin Babəki", "Şərqi gözələri", "Afrikanın səsi", "Vətən", "Mənlik", Erkin Vahidovun "Gənclik divanı", "Özbəyim", "Ruhlar üsyanı", "Gələcəyə məktub", "Özbəkistan", "Həqiqət və yalan", R.Pərfinin "Şair", "Baxçasaray fontanı", "Özbəkistan", "Vətən haqqında Bərd leintsən məktubum", "Səmərəqənd səmasında", "Şeiriyət", "Pablo Neruda ölümünə", "Hamlet", "Osman Nasir", "Van Qoq", "Türküstan yaddaşı", "Viktor Xara", "Aleksandr Blok", "Şair qisməti", A.Aripovun "Mən neçün sevirəm Özbəkistanı", "Üzbəüz", "İlqım", "Cənnət", "Ana səyyarə", "Birinci məhəbbətim", "Sevgi ölümü", "Anacan", "Özbəkistan, Vətənim mənim", "Tənə daşları", "Nəsillərə məktub", "Bahar" və pleyadının yaratdığı başqa onlarla əsərlər XX yüzildə milli-estetik fikrin pərvazından xəbər verirdi. Onlar öz müasirlərini və gələcək nəsilləri oyatmağa, milli şöhrətlərini uzun müddət davam edən rezonans yaratmağa nail oldular. Bu, yeni poeziyanın ilkin və sanballı uğurlarından biri idi.

Yeni pleyadın milli-mənəvi dəyərləri və bədii ənənələri dirçəltmək yönündəki gərgin zəhmətləri diqqətəlayiqdir. Amma milli-bədii təfəkkürün yeni mərhələyə yüksəlişini və söz sənətini zənginləşdirən yeni sədəvlərin yaranmasını, ümumən, 60-70-ci illərdəki bütün ədəbi-estetik uğurları təkcə gənc pleyadın gərgin yaradıcılığı və coşqun ədəbi fəaliyyəti ilə bağlamaq, məhdudlaşdırmaq olmaz. Ümumittifaq miqyasında 1950-ci illərin sonlarından etibarən başlanan və getdikcə geniş vüsət alan bu möhtəşəm prosesdə o dövrün poetik gəncliyi ilə bir sırada görkəmli və tanınmış sənətkarlar da fəal iştirak edirdilər. Əgər biz bu mühüm ədəbi həqiqəti nəzərə almasaq və olduğu kimi etiraf etməsək, həmin dövrün bədii gedişatını və ümumi estetik obrazını obyektiv şəkildə ehtiva edə bilmərik. Gənc altmışıncılarla bir sırada böyük rus ədəbiyyatında Anna Axmatova, Boris Pasternak, Aleksandr Tvardovski, Vladimir Luqavskoy, Mixayil Şoloxov, Leonid Leonov, Aleksandr Soljenitsin, İlya Selvinski, Samuel Marşak, Yaroslav Smelyakov və başqaları bədii fikrin ictimai-siyasi buxovlardan və qəliblərdən azad olunması uğrunda gərgin mübarizə aparırdılar. Bu proses Azərbaycan ədəbi mühitində də təxminən bu cür ədəbi format və istiqamətdə davam edirdi. Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələri Rəsul Rza, Osman Sarıvəlli, Mehdi Hüseyn, Mir Cəlal, İlyas Əfəndiyev, Mirzə İbrahimov, Əhməd Cəmil, İsmayıl Şıxlı, Hüseyn Arif, Bəxtiyar Vahabzadə, Nəbi Xəzri, Qabil, Əlağa Kürçaylı və başqaları milli bədii fikrin dirçəlişi və demokratikləşməsində poetik gəncliyə hər vasitə ilə yardım edirdilər. Bütün bunları nəzərə alaraq, qəti şəkildə söyləmək mümkündür ki, bir çox istedadlı sənətkarların müxtəlif vaxtlarda və müəyyən münasibətlər müstəvisində "mikrorenessans" (Andrey Voznesenski) adlandırıldığı 60-cı illərdəki bədii yüksəliş, demək olar ki, bütün ədəbi nəsillərin gərgin mübarizəsi, birgə zəhməti və bir-birlərindən güc alaraq Vətəni, azadlığı sevən ustad və şagirdlərin nurlu istiqbala, aydın gələcəyə ünvanlanmış ilhamlı yaradıcılığının nəticəsi idi.

Amma bu da inkarolunmaz bir həqiqətdir ki, ictimai həyatda köklü dəyişikliklər həmişə gənc nəsillərdən həyata keçirilir. Cəmiyyətdə gənc və yeni adamlar peyda olmasa, insanın güc-zərafətində və həyat tərziində, ictimai qaydalar və münasibətlər mahiyyətində ciddi yeniliklərin baş verməsi son dərəcə çətindir. XX yüzilin görkəmli mütəfəkkirlərindən biri, ispan filosofu Xose Orteqa-i-Qassetin aşağıdakı mülahizələri bir cəhətdən diqqəti çəkir: "Dünyada köklü dəyişikliklər baş verməsi üçün müəyyən adam tiplərinin yerinə (həm qadınlar, həm də kişilər nəzərdə tutulur) başqa cür adamlar gəlməlidir; yeni həyatı duyma və hissetmə qabiliyyəti başqalarından fərqlənən özünəxas insanların peyda olması zəruridir. Bu isə naturalistlərin xüsusi insan "növu" hesab etdiyi

nəsil deməkdir. Nəsil formalaşdırın fərdlər yalnız onların özlərinə məxsus xüsusiyyətlərlə – psixologiya, zövq və adətlərlə dünyaya gəlirlər. Bunların hamısı birlikdə nəslin simasını təyin edir, onu əvvəlki nəsillərdən fərqləndirir" [7, s.11]. Böyük filosofun vurğuladığı bu qanunauyğunluq cəmiyyət həyatının tərkibi və üzvi hissəsi olan ədəbi həyata da tam mənada aiddir. İctimai-estetik təfəkkürdə mühüm dəyişikliklərin baş verməsində yeni nəsillərin həlledici təsiri ilə bağlı dünya ədəbiyyatından istənilən qədər misallar gətirmək olar. Uzağa getmək lazım deyil, elə yaxın keçmişimizin təcrübəsi də bu dediklərimizi təsdiq etməkdədir. Bəli, 60-cı illərdə sabiq İttifaq ədəbiyyatında baş verən yenilənmə prosesi fikrimizə parlaq sübutdur. Öz mahiyyəti və miqyasına görə, ümumən, dünya söz sənətində də müəyyən iz qoymuş həmin möhtəşəm yeniliklərin ədəbi taleyini də gənc qələm sahibləri – bədii təfəkkür aləminə təzəcə qədəm qoymuş gənc yaradıcı qüvvələrin əzmkar və fədakar axtarışları həll etdi. Həmin dövr Azərbaycan və özbək ədəbiyyatında, xüsusən poeziyada yeni estetik vahid və meyarların şəkillənməsi, meydana gəlməsi poetik gəncliyin adı və bədii fəaliyyəti ilə qırılmaz surətdə bağlıdır.

Fransız poeziyanın klassiki Giyom Apolliner "Yeni düşüncə və şairlər" adlanan, mühüm mənə və mətləblərdən bəhs edən məqaləsində bədii təfəkkürdə baş verən yenilənmənin mahiyyətinə nüfuz edərək yazırdı: "Əxlaq və bədii təxəyyül sahəsində araşdırmalar və həqiqət axtarışları yeni bədii düşüncənin əsas əlamətləridir" [6, s.53]. Bədii düşüncənin mahiyyətindəki yeniliyi şərtləndirən ikinci mühüm əlamət kimi dahi fransız şairi heyratə vurğu verir: "Hər şey heyrətdən başlanır. Yeni düşüncənin kökündə heyrat dayanır. Bu, onun tərkibindəki ən canlı və həyatı elementdir. Təəcəb – son dərəcə qüdrətli yeni güc deməkdir. Məhz bətinə də heyratın gücünə güvənərək yeni düşüncə özündən əvvəlki bədii və ədəbi mərhələlərdən, axınlardan fərqlənir" [6, s.58]. Böyük novator şairin bədii düşüncənin yeniliyi ilə bağlı irəli sürdüyü üçüncü mühüm tezis də elmi dəqiqliyi və düstur dürüstlüyü ilə diqqəti çəkir: "Poeziya və yaradıcılıq son dərəcə yaxın və bənzər şeylərdir: O adam şair adlanır ki, o kəşf etməyi, yaratmağı bacarır, ümumən, insan yaratmağa meylli varlıqdır. Şair – o kəşd ki, hətta əzablara qalib gələrək yeni sevinclər tapa və kəşf edə bilir" [6, s.59]. Giyom Apolliner bu müşahidəsində və hökmündə çox ısrarlı görünür və təkid edir ki, "yeni sevinc" axtarışlarını çox vaxt şairlərə aid edirlər, çünki yeni poeziya daha çox "yeni sevinc" deməkdir. Dahi sənətkarın özünün iştirakçısı olduğu XX yüzilin ilk çərçivədəki yeni bədii düşüncə epoxasının yuxarıda qeyd olunmuş əlamətlərini heç bir çətinlik çəkmədən əsrin ikinci yarısında təzə bədii mərhələyə də – altmışıncıların başladığı yeni bədii hərəkata da aid etmək olar.

Altmışıncıların tamamilə yeni bədii hərəkatın təşəbbüskarı və "yeni sevinclər" in (Giyom Apolliner) müəllifləri olması onların poetik manifestlərində, ədəbi-estetik program yönüli əsərlərində aydınca nəzərə çarpırdı. Altmışıncılıq hərəkatının bayraqdarlarından olan şairlərin yaradıcılığında gətirilən ayrı-ayrı misallar fikrimizi qüvvətləndirə bilər. Məsələn, Məmməd Arazın bu mövzudakı 50-ci illərin sonu 60-cı illərdə yazdığı şeirləri – "Nənəmin kitabı", "Şeir", "Şeirə gətir", "İlk eşqim, ilk əsərim", "Mən Araz şairiyəm", "Oxucuya məktub", "Şair, gör onları!", "Şair ömrü", "Bəzi şairlərə", "Naməlum qəhrəman", "İstedad", "Fəhlə şairi", "Şüarlar", "Şair vüqarı", "Poeziya, poeziya", "Azəri nəğməsi" və başqa əsərləri xatırlamaq kifayətdir. Əli Kərimin, Xəlil Rza Ulutürkün, Fikrət Qocanın, Fikrət Sadıqın, Vaqif Səmədoğlunun, Ələkbər Salahzadənin, Nəriman Həsənzadənin, Hüseyn Kürdoğlunun, Sabir Rüstəmxanlının və başqalarının da qələminə mənsub olan bu mövzudakı və yəndəki poetik nümunələri nəzərə alsaq, şairin və şeirin mahiyyəti haqqında düşüncələr yeni nəslin yaradıcılığında nə qədər mühüm əhəmiyyət kəsb etdiyini təsəvvür etməyi olar. XIX əsrin 20-30-cu illərində rus ədəbiyyatında romantik epoxanın çiçəklənməsi və yüksəlişində misilsiz xidmətləri olan A.S. Puşkin və M.Y. Lermontovun yaradıcılığında sənət və sənətkarın mahiyyəti haqqında əsərlərin mühüm yer tutduğunu görkəmli rus ədəbiyyatşünası Lidiya Qinzburq vurğulayır [8, s.164-171]. Tanınmış poeziya mütəxəssisi yazır: "Şair mövzusu – 1830-cu illər rus romantizminin mərkəzi mövzularından biridir. M.Y. Lermontovun 1838-1840-cı illərdə yazdığı əsas vətəndaşlıq şeirləri elə şair haqqında şeirlərdir: "Şair", "Özünə inanma", "1 yanvar", "Jurnalist, oxucu və yazıçı".

Romantizm üçün şair mövzusu – birbaşa şairin (seçilmiş şəxsin) cəmiyyətlə, xalqla, kütlə və qara camaatla münasibətləri mövzusu deməkdir. Şairin fəlsəfi və ictimai mövqeyini məhz belə

müxtəlif anlayışlarla səciyyələnən müxtəlif məzmunlu qarşılıqlı münasibətlər əks etdirir” [8, s.167-168]. Təxminən on il əvvəl yazılmış – 1826-1830-cu illərdə qələmə alınmış Puşkinin məşhur “Peyğəmbər”, “Şair”, “Şair və izdiham” şeirləri yeni poetik epoxanın nəzəri-estetik mənzərəsini və əsaslarını nümayiş etdirirdi [8, s.183-184]. Rus poeziyası tarixində növbəti böyük poetik yenilənmə epoxasında da – “gümüş əsr”ndə də Şeir və Şair haqqında əsərlərin çoxluq təşkil etdiyinə şahidi oluruq. Həmin dövrün poetik haqiqətlərinə dərinədən və yaxşı belə olan Y.N.Tinyanov bu münasibətlə aşağıdakıları bildirir: “... Şeir özünə şairlərin sevimli mövzusunə çevrilmişdi. Pasternakın ən yaxşı şeirlərinin yarısından çoxu elə şeir haqqında idi. Mandelştam “doğma səsler sırası” haqqında yazmaqdan doymurdu, Mayakovski isə “poetik ahəngləri cilovlamaq” və idarə etmək bərəsində yazmağı xoşlayırdı” [11, s.169]. O cümlədən rus poeziyası tarixində “gümüş əsr”in dahi nümayəndələri A.Blok, V.Bryusov, S.Yesenin, O.Mandelştam, A.Axmatovalı, M.Svetayeva və başqalarının şeirin və şairliyin mahiyyəti haqqında əsərləri, məqalələri, kitablarını da burada vurğulamaq yerinə düşər. Xüsusən A.Blokun məşhur “O naznaçenie poeta” (“Şairin təyinatı”) məqaləsi yeni poetik dövrün nəzəri-estetik proqramı kimi son dərəcə qiymətlidir [1, s.140]. Beləliklə, aydın olur ki, dəyişən və yeniləşən epoxalarda ədəbiyyata təşrif buyurmuş gənc sənət adamlarının yaradıcılığında söz sənətinin mahiyyətinə və ictimai münasibətlər sisteminə həssas münasibət, təzə mövqələrdən yanaşma diqqət mərkəzində durur. Zətən, bu cəhət və keyfiyyətlər sabiq sovetlər dönmündə 60-cı illər poetik prosesinin özünəməxsusluğunu təmin edən və səciyyələndirən xüsusiyyətlər idi.

Əsrimizin ortalarından etibarən bədii təfəkkürümüzdə başlanan ciddi dönüş aradan xeyli keçsə də, bugün də estetik fikri dərinədən düşündürməkdə və özünə cəlb etməkdədir. Altmışıncı illərdə böyük imperiyanın söz sənətində, xüsusən Azərbaycan və özbək ədəbiyyatında o vaxtdan başlanan mühüm dəyişikliklərin bədii mənə və mündəricəsi əsasən nələrdən ibarət idi? Altmışıncı illərin poeziyaya cəsarətlə gətirdikləri yeniliklərin estetik mahiyyətini hansı xüsusiyyətlər səciyyələndirir? Ədəbiyyatşünaslıq üçün bugün də aktual olan belə suallara XX yüzilin böyük sənətkarı, mütəfəkkir şair Eduardas Mejelaytisnin aşağıdakı son dərəcə dərin mülahizələri ilə cavab vermək istəyirik. Böyük söz ustası yeni pleyadının poetik özünəməxsusluğunun səbəbini və sirlərini həssaslıqla kəşf etmişdi: “Optimizmin təsdiqi üçün sənətdə iki yol mövcuddur. Birinci yol – gerçəkliyi optimist tərzdə anlamaq və təlqin etməkdən ibarətdir. Bu ən asan və ən sadə yoldur. İkinci isə bu – dramatik və hətta faciəvi yaşantıların köməyiylə, qələbə və məğlubiyyətlər təsviri vasitəsilə optimist xülasəyə aparın yoldur. Eyni qayəvi məqsədi nəzərdə tutan iki cür, hətta bir-birinə əks olan yollar. Gerçəkliyi dramatik və faciəvi yaşantılar vasitəsilə əks etdirmək bu – ağı, iztirablar, qəm-qüssə vasitəsilə, mübarizə və şübhələr, ümumən, insana xas və son dərəcə insani hiss-duyğuların köməyiylə inikas etdirməkdir ki, bu – şairə də, hər hansı bir adama da yaxın və doğma duyulmağı labüddür... Belə poeziyanı, düşünürəm ki, oxucu anlayar və qəbul edər” [4, s.335-336]. Yuxarıdakı fikir və mülahizələrdən aydın olur ki, burada söhbət bədii yaradıcılıqda həyatı əks etdirməyin iki müxtəlif yolu – iki bir-birinə zidd prinsip haqqında gedir. Əgər söz sənətinin mahiyyətini və taleyini təyin etməkdə bu estetik prinsiplərin nə dərəcədə əvəzsiz rol oynamasını nəzərə alsaq, onda bu məsələnin nə qədər mühüm əhəmiyyət kəsb etdiyini təsəvvür edə bilərik. Dərindən fikir versək, yetmiş illik sabiq sovet ədəbiyyatının bədii-qayəvi və poetik-fəlsəfi böhranının, öz dövrünün, əsasən, yalan ədəbi sənədinə və saxta salnamasına çevrilib qalmasının baş səbəblərindən biri də son nəticədə bədii yaradıcılıq prinsiplərinin qeyri-həyatiliyinə – düzgün seçilməsinə gedib çıxır. Xüsusən 30-50-ci illər sabiq İttifaq xalqları ədəbiyyatında, E.Mejelaytisnin yuxarıda vurğuladığı birinci inikas yolunun – “gerçəkliyi optimist anlamaq və təlqin etmək” prinsipinin hökmranlıq etdiyi dövr nə qədər acı və xoşagəlməz nəticələrə gətirib çıxardığı elmi ictimaiyyətə yaxşı məlumdur. Konfliktsizlik “nəzəriyyəsi” və vulqar sosiologizm “təlimatı” ilə “silahlanmış” həmin təlqinin və inikas prinsipinin tərəfdarları ədəbiyyatın real həyatdan və insandan uzaqlaşmasına, ümumən, böyük bir ictimai-siyasi məkanda söz sənətinin öz simasını itirməsinə səbəb oldular.

İctimai gerçəkliyi dramatik və tragik yaşantılar vasitəsilə təsvir etmək, yəni E.Mejelaytisnin təkid elədiyi ikinci və əsas estetik inikas prinsipi sabiq sovetlər ədəbiyyatında 60-cı illərdən etiba-

rən şəkillənməyə başladı. Xüsusi qeyd etməli ki, yalnız İttifaq xalqları ədəbiyyatında deyil, hətta rus ədəbiyyatının özündə də həyatı əks etdirmək prosesində yeni bədii inikas prinsiplərinə keçid 60-cı illərə aid olan hadisədir. O cümlədən özbək və Azərbaycan ədəbiyyatında, ələlxüsus da poeziyada “gerçəkliyi optimist təlqin etmək” təcrübəsi, bu qeyri-həyatı və qeyri-bədii “ənənə”nin hakim ədəbi mövqeyi məhz bu dövrdən başlayaraq sona çatır və bədii təfəkkürdə yeni estetik təlqin üsulunun doğulmasına yol açılır. Abdulla Aripov və Məmməd Araz pleyadasının poetik özünəməxsusluğunu şərtləndirən və səciyyələndirən də məhz bu estetik keyfiyyət və xüsusiyyətlər idi.

Yeni poetik cranın banisi Aligeri Dantedən bəhs edərkən ötan əsrin güdrətli şairlərindən biri – Osip Mandelştam “Dante haqqında söhbət” tədqiqatında bədii yaradıcılığın təbiətini və mahiyyətini dərk etmək nöqtəyi-nəzarindən son dərəcə qiymətli fikirlərini irəli sürür. Müəllifin mühüm və maraqlı mülahizələrindən biri belə səslənir: “Dantenin gələcəklə və yeni Avropa poeziyası ilə əlaqələrini aşkara çıxaran yeni şərhlər yaratmaq zəruridir” [9, s.166]. Başqa bir münasibətlə isə müəllif aşağıdakıları yazır: “Dantenin nəğmələrini müasirliklə müqayisə etmədən oxumaq ağıllığıdır. Çünki onlar bundan ötrü yaradılıb. Onlar gələcəyə tuşlanmış mərmilərdir” [9, s.130]. Bütün bu mülahizələrdən sonra isə Dante poeziyasının dünya miqyasında bəlkə də ən müdrik araşdırıcılarından biri gözlənilməz fikri ortaya atır. O, yeni Avropa poeziyasının patriarxi haqqında yalnız ilk baxışda-təzadlı duyula biləcək mülahizəni vurğulayır: “Dante – anti-modernistdir. Onun müasirliyi bitməz-tükənməz, sayagəlməz və sonsuzdur” [9, s.131].

Məhz bu nöqtəyi-nəzərdən altmışıncı illərin yaradıcılığında yanaşsaq və onların poetik bioqrafiasını ümumiləşdirməli olsaq, deməli ki, onlar estetik inqilabçılar və kəskin poeziya islahatçıları deyildilər. Altmışıncı illərdəki modernizm dalğasından sonrakı epoxanın övladları kimi ədəbiyyata təşrif buyurmuşdular. Altmışıncı illər – “anti”-modernist idilər. Amma onların sırf modernist və yenilikçi olmaması bu dövr poeziyasının müasirlik dərəcəsinə və gələcəklə əlaqələrinə zərər qədər təsir etməyib. Bu cəhət və keyfiyyət altmışıncı illərin poetik epoxanın banisi və yaradıcısı olmalarına da qətiyyətin mane ola bilmədi. Zira, XX yüzilin dahi sənətkarlarından biri Boris Pasternak uzaqgörənliklə söylədiyi kimi, “Talent – est yedinstvennaya novost, kotoraya vseqda nova” [2, s.151], yəni istedad həmişə yeni ola bilər, köhnəlməyən yeganə yeniliktir. Həqiqətən də, yeniliyini və özünəməxsusluğunu itirməmək istedadın əsas əlamətlərindən biridir. Böyük sənətkarın kəşf etdiyi bu qanunauyğunluq bütün zamanların istedadlarına, o cümlədən 60-cı illəri öz dövrü və gələcək nəsillər üçün təzələsdirən məşhur yeni pleyadaya da aiddir. Altmışıncı illər, sözün əsl mənasında, böyük və həqiqi istedad sahibləri idilər. Həmin dövrün poetik özünəməxsusluqları ilə XXI yüzilin ədəbi gedişatını bağlayan mənəvi-estetik əlaqələri kəşf etmək isə çağdaş və gələcək ədəbiyyatşünaslıq elminin mühüm vəzifələrindən biridir.

Beləliklə, altmışıncı illərin yaradıcılığının kompleks halında və geniş müstəvidə ilk dəfə olaraq elmi tədqiqata cəlb edilməsi – çağdaş bədii təfəkkürdəki mühüm keyfiyyət dəyişiklikləri tarixini, yeni estetik dünyagörüşü və əhvali-ruhiyyəsinin meydana gəlmə prosesini, yeni lirik qəhrəmanın mənəvi aləmi və mövqeyinin formalaşma mərhələlərini, yeni bədii inikas sisteminin yaranması və yeni poetikanın ərsəyə gəlməsini, ümumən, hazırkı poeziyada yeni estetik meyar və dəyərlərin inkişaf dinamikasını ardıcıl şəkildə araşdırmağa imkan verir. Bütün bu söylədiklərimiz və başqa ədəbi-həyatı əhəmiyyətə malik məsələlər qeyd etdiyimiz problemin elmi-estetik əhəmiyyətini və aktuallığını səciyyələndirir.

Yeni poeziyaya münasibətin birmənalı olmadığını xüsusi vurğulamaq zəruridir. 60-cı illər rus ədəbi tənqidində, özbək və Azərbaycan tənqidçilərinin yaradıcılığında yeni şeir nümunələri müxtəlif cür dəyərləndirilir. Əgər qabaqcıl və demokratik tənqid düşərgəsi gənc nəslin əsərlərində özünü büruzə verən yeni estetik inikas prinsiplərini ardıcıl şəkildə müdafiə edirdisə, siyasi-sosioloji düşərgəyə mənsub konservativ tənqidçilər isə yeni lirikləri, xüsusən optimist inikas qəliblərinə uyğunlaşmayan gənc müəlliflərin poetik təcrübələrini çox böyük tələbkarlıqla nəzərdən keçirir, onların əsərlərini ideyasızlıqda, həyatı olmamaqda, ictimai gerçəkliyi təhrif etməkdə günahlandırır. Yeni rus poeziyasının A.Voznesenski, Yevg.Yevtuşenko, B.Axmadulina, N.Rubtsov, V.Vısotski və başqa məşhur nümayəndələri, yeni Azərbaycan lirikasının Ə.Kərim, M.Araz, X.R.Ulutürk, V.Səmədoğlu, R.Rövşən kimi parlaq istedadları, yeni özbək lirikasının E.Vahidov,

A.Aripov, R.Pərifi, Ç.Erqaş, H.Xudayberdiyeva və başqa özünəməxsus qələm sahibləri konservativ tənqidi zərbələrinə dəfələrlə tuş gəlmişdilər. 60-70-ci illər ədəbi tənqidinin və ümumən, rəsmi dövlət məfkurə sisteminin yeni ədəbiyyata, eyni zamanda onların 70-80-ci illərdəki davamçılıqlarına ziddiyyətli və inkarçı münasibəti uzun illər ədəbi həyatda öz təsirini göstərdi və sabiq imperiya dağılana qədər ədəbi-estetik təfəkkürdə əks-səda verdi.

XX-XXI yüzillərin fəlsəfi-estetik fikrinin patriarxi akademik Yuri Borev müdrik yaşında çap etdirdiyi ilk şeirlər kitabına yazdığı ön sözdə son dərəcə maraqlı mülahizələr irəli sürür: "Bu şeirlər məcmuəsi "sonuncu mögikanlardan birinin" imkan daxilində zamanəmizə və gələcəyə ədəbi müraciətidir. Bu şeirlər sonuncu altmışıncının bütün ömrü boyu yaratdıqlarıdır" [3, s.5]. Özünü fəxrlə sonuncu altmışıncı adlandıran və öz dövrü ilə bu dəfə poetik dialoqa girən böyük alimin ədəbi nəslə haqqında söylədiklərini, məntiqi və təbii şəkildə bütün altmışıncılara aid etmək, bizcə, ədalətli olardı: "Bu topluda əks edənlər təkcə mənim yanlımlarım və mənim nəslimin tarixi əlləməçiliyi deyil, eyni zamanda, ümid edirəm ki, onun xeyirxah və şanlı xüsusiyyətləridir. Mənim nəslim XX yüzilin ən böyük nəsilərindənədir, bəlkə də bütün çatışmazlıqları və yüksək cəhətləri ilə birlikdə Sovet sivilizasiyası və mədəniyyəti adlanan böyük eksperimentin ən yaxşı bəhrələrindən biridir" [3, s.6].

Altmışıncıların istedadlı nümayəndələrindən biri Bulat Akudcava isə özünün də mənsub olduğu poetik nəslin ictimai-fəlsəfi obrazını aşağıdakı kimi səciyyələndirir: "Təbii ki, "altmışıncılar" öz zamanələrinin övladları idi. Onlar inqilabçı deyildilər, sadəcə olaraq namuslu insanlardı. O şəraitdə yaşamaq istəmədilər. Rejimi devirməyi düşünmürdülər, onu azacıq da olsa insaniləşdirməyə çalışırdılar ki, bir az asudə nəfəs ala bilsinlər" [5].

Altmışıncıların sabiq ümumittifaq miqyasında çox tanınmış nümayəndələrindən və liderlərindən biri, o dövrün ədəbi hərəkatı və öz nəslinin bədii uğurları bərsində bir sıra qiymətli məqalələrin müəllifi olan xalq yazıçısı Anarın estetik düşüncə və mülahizələri XX yüzilin böyük poetik həqiqətlərindən birini dərinəndən anlamağa yardım edə bilər: "Kim nə deyir-desin, 60-ci illərdə cəmiyyətin ovqatını, ab-havasını dəyişməkdə, insanların şüurlarının durulaşmasında, onları daha azad düşünməyə sövq etməkdə, beləliklə də, zamanəni xeyli qabaqlamaqda "altmışıncılar" ədəbi nəslinin müstəsna rolu danılmazdır. Bu nəsil şairləri arasında ən çox təsir gücünə malik olan, cəmiyyətin ən çox marağını cəlb edən də Yevgeni Yevtuşenko idi" [5].

Nəticə / Conclusion

Sizin nəzərinizə təqdim etdiyimiz bu məqalədə yaxın keçmişimizin, yəni 60-70-ci illərin hökumət ictimai-ideoloji və fəlsəfi qənaətləri ilə uzun müddət mübahisə və mübarizə edən müəlliflərin yaradıcılığına xüsusi vurğu verildiyini, müxtəlif məfkurəvi məhdudiyətlər və qadağalar, söz sənətinə siyasi-rəsmi münasibətlərlə barışmayan şairlərin əsərləri diqqət mərkəzində durduğunu vurğulamağı zəruri sayırıq. Müəllifin fikrincə, "altmışıncılıq" ruhu və zamanın estetik özünəməxsusluğu məhz həmin sənətkarların yaradıcılığında, xüsusən onların müxalif məzmunlu və polemik ruhlu əsərlərində daha yaxşı əks etmişdir.

Ədəbiyyat / References

1. Blok, A. O literature. – Moskva: Xud. literatura, 1980.
2. Boris Pasternak. Ob iskusstve. – Moskva: Xud. literatura, 1990.
3. Borev, Yuri. Krasota i tragizm btiya. (Vmesto predisloviya). Bax: Vremena. Sbornik stixov. – Baku: Sabax, 2012.
4. Eduardas Mejelaytis. Kontrapunkt. – M., 1971.
5. "Ədəbiyyat qəzeti", 21 iyul 2012.
6. Giyom Apolliner. "Novoe soznanie i poeti". Bax: Pisateli Fransii o literature. – Moskva: Progress, 1978.
7. Xose Orteqa-i-Qasset. Dequmanizasiya iskusstva. – Moskva: Raduqa, 1991.

8. Lidiya Qinzburq. O lirike. İzdanie vtoroe, dopolnennoe. "Sov. pisatel" Leninqradske otdelenie, 1974.
9. Osip Mandelştam. Slovo i kultura. – Moskva: "Sov. pisatel", 1987.
10. Pablo Neruda. Slova... Bax: Pisateli Latinskoy Ameriki o literature. – Moskva: Raduqa, 1982.
11. Tınyanov, Y.N. Poetika. İstoriya literaturı. Kino. – Moskva: Nauka, 1977.

Литературное движение эпохи: шестидесятые и шестидесятники

Яшар Гасымбейли

Доктор филологических наук

Институт литературы имени Низами Гянджеви НАНА. Азербайджан.

E-mail: yashargasimov@mail.ru

Резюме. В статье рассматривается значительное национально-нравственное пробуждение и динамика развития возрождения с середины 50-х годов прошлого века у народов Советского Союза. Автором сделана попытка анализа широкого отображения в азербайджанской литературе, и особенно в поэзии, процесса обновления в параллельном рассмотрении с литературами братских народов. Потому что в совместных поэтических инновациях в передовой и противоборствующей русской литературе таких выдающихся представителей русской поэзии как А.Вознесенский, Евг.Евтушенко, Б.Ахмадулина, Т.Рубцов, В.Высоцкий и многие другие можно рассмотреть созвучие с успехами в творчестве А.Керима, М.Араза, Х.П.Улутурка, Ф.Годжа, Ф.Садига, В.Самедоглу и др. в азербайджанской поэзии. Как подчёркивают яркие представители русских и азербайджанских шестидесятников А.Вознесенский и В.Самедоглу, национально-нравственное и культурное возрождение 60-х годов в действительности соответствуют сути «микроренессанса». Несмотря на прошедшие 80 лет с времени острой литературно-нравственной борьбы, мы и сегодня с благодарностью ценим литературно-эстетические заслуги поколений литераторов того периода. В статье внимание привлечено к масштабу эстетики, национальным и интернациональным особенностям поэзии того периода.

Ключевые слова: шестидесятничество, национально-нравственное и литературное возрождение, шестидесятники, А.Вознесенский, Евг.Евтушенко, Б.Ахмадулина, А.Керим, М.Араз, Х.П.Улутурк